

UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI
WYDZIAŁ BIOLOGII I NAUK O ZIEMI
INSTYTUT GEOGRAFII I GOSPODARKI PRZESTRZENNEJ

Jacek Gurgul

Miastotwórcza rola kultury w rozwoju
Florencji i Krakowa

Praca doktorska

Promotor
Prof. dr hab. Zygmunt Górka

Recenzenci
Prof. dr hab. Danuta Ptaszycka-Jackowska
Prof. dr hab. Andrzej Suliborski

Kraków, 2008

Praca powstała z zamiłowania do Włoch,
z chęci zgłębiania zagadnień i stosunków
florencjo-krakowskich i włosko-polskich.

Składam szczególne podziękowania promotorowi mojej pracy,
Panu prof. dr hab. Zygmuntowi Górcze, który okazał wiele
cierpliwości i zrozumienia w czasie przygotowywania niniejszej
rozprawy, bez którego pomocy praca ta by nie powstała.

Dziękuję również prof. Piero Innocenti z Uniwersytetu Florenckiego,
który był mi pomocą w czasie moich wizyt we Florencji
i kiedy uzyskanie danych z instytucji
florencjo-krakowskich przekraczało moje możliwości.

Spis treści	str.
1. Wstęp	5
1.1. Cel pracy, jej założenia, problematyka i układ	5
1.2. Zakres pojęciowy	8
1.3. Literatura i materiały niepublikowane	15
1.4. Metody pracy	20
1.5. Czasowo-przestrzenny zakres opracowania.	23
2. Zarys warunków środowiska geograficznego oraz współczesna pozycja ekonomiczna Florencji i Krakowa	25
2.1. Zarys warunków środowiska geograficznego	25
2.2. Pozycja ekonomiczna Florencji we Włoszech i Krakowa w Polsce	28
3. Zarys zagadnień demograficznych i społecznych Florencji i Krakowa	30
3.1. Rozwój ludności w XIX i XX w.	30
3.2. Dynamika ludności i jej struktura na początku XXI w.	33
4. Historia przemian funkcjonalno-przestrzennych i miastotwórczej roli kultury w dziejach Florencji i Krakowa	38
4.1. Okres od II w. p.n.e. do końca XI w. n.e.	38
4.2. Okres od XII w. do końca XIV w.	42
4.3. Wieki XV i XVI	48
4.4. Wieki XVII i XVIII	54
4.5. Lata 1801 – 1860	57
4.6. Lata 1861 – 1945	60
4.7. Lata 1946-2007	66
5. Współczesna miastotwórcza rola kultury Florencji i Krakowa	78
5.1. Funkcja architektury i budownictwa	78
5.2. Funkcja uniwersytecka	92
5.3. Funkcja muzealna	111
5.4. Funkcja artystyczna	138
5.5. Funkcja biblioteczna	149
5.6. Funkcja festiwalu i kongresowo-wystawiennicza	157
5.7. Funkcja religijna	170
6. Rozwój turystyki pod wpływem miastotwórczej roli kultury w obu miastach	176
7. Postrzeganie funkcji kulturalnej Florencji i Krakowa przez turystów	174

8. Podsumowanie: miastotwórczy wpływ funkcji kulturalnej na rozwój Florencji i Krakowa	192
Spis literatury i źródeł niepublikowanych	199
Spis fotografii	207
Spis rycin	207
Spis tabel	208
Aneks	211
1. Kryteria dostępności muzeum	214
2. Tabele dotyczące pochodzenia zagranicznych studentów szkół wyższych Krakowa i Florencji	230
3. Wzór kwestionariusza i odpowiedzi na pytania w Krakowie i Florencji	238

1. Wstęp

1.1 Cel pracy, jej założenia, problematyka i układ

We współczesnej geografii dostrzegamy ponowne zainteresowanie problemami kulturowymi. Świadectwem tego są liczne nowe czasopisma i międzynarodowe konferencje poświęcone badaniom kulturowym, jak również rosnąca bibliografia na ten temat. Rozpatrywanie kultury pod kątem geograficznym jest jednak zadaniem trudnym, gdyż kultura jest pojęciem wieloznacznym, o szerokim i niejednorodnym zakresie, ze szczególnym wypunktowaniem postaw wartościujących (Rembowska, 2002a).

W starożytności i średniowieczu kultura rozumiana była jako kultywacja lub uprawa roli. Później nabierała znaczenia coraz bliższego obecnie używanemu, oznaczała jednak nadal rezultat kształcenia i doskonalenia umysłu lub postawy. Dopiero w XIX w. zaczęto odchodzić od konotacji wiążących ją z doskonaleniem lub rozwojem. Próby nowego zdefiniowania kultury przyjęli G. Klemm (1854), a następnie E. Tylor (1898), od którego czasów rozumienie terminu „kultura” oraz jej związki z innymi terminami znacznie pogłębiły się i wzbogaciły. Drugi z wymienionych autorów zdefiniował bowiem kulturę jako „złożoną całość obejmującą wiedzę, wierzenia, sztukę, prawo, moralność, obyczaje i wszystkie inne zdolności i nawyki nabyte przez człowieka, jako członka społeczeństwa”. Wiele przyjmowanych definicji kultury ma charakter bardziej skomplikowany i wprowadza do określenia kultury takie pojęcia, jak normy i wzory, wartości i symbole. O definicjach tych jest jeszcze mowa w następnym podrozdziale Wstępu.

Geografowie w swych badaniach kulturowych odwoływali się do globalnej, antropologicznej koncepcji kultury. Traktowali ją jednak selektywnie, zawężając znaczenie kultury do pojedynczych elementów lub aspektów. Badania te zredukowały pojęcie kultury do jej wizualnego i materialnego aspektu, ponieważ sprzyjało to obiektywnemu badaniu jej składników. Takie podejście pozbawiało jednak odniesienia kultury do społeczeństwa, co powodowało, że w niektórych ujęciach geograficznych stawała się ona siłą determinującą człowieka, a nie jego kreacją (Rembowska, 2002b). A. Kroeber i T. Parsons (1958) podali definicję kultury, która jest „przekazywaniem i wytworzeniem treści i wzorów wartości, idei i innych symbolicznie znaczących systemów, będących czynnikami kształtującymi ludzkie zachowanie oraz wytwory stanowiące produkt zachowania”. W obrębie antropologicznych definicji kultury wyróżnić można kilka jej aspektów:

- internalizację – przyswajanie wzorów kultury i jej modeli normatywnych lub wartości przez świadomość, doświadczenie lub nawyki ludzi;
- normy, reguły i wartości kulturowe, które na drodze analitycznej można oddzielić od ludzkich działań, zwłaszcza gdy są one utrwalone w postaci zapisów lub innych zobiektywizowanych form symbolicznego wyrazu;
- przedmioty i wytwory kultury;
- instytucje, jakkolwiek stanowią one zespolenie trzech pozostałych aspektów.

W świetle tak licznych definicji kultury oraz jej wieloznacznym pojęciu, w swojej pracy autor położył nacisk na dwa ostatnie aspekty kultury, związane z jej przedmiotami i wytworami oraz z instytucjami.

Autor postawił hipotezę, według której kultura jest głównym czynnikiem rozwoju Florencji i Krakowa, pomimo że jej rola w obu miastach, jest nieco inna. Z tak postawionej hipotezy wynikają poniższe cele i problemy badawcze.

Głównym celem autora była ocena miastotwórczej roli kultury, która zarówno w Krakowie, jak i we Florencji jest istotna dla miasta. Starał się on wykazać, które elementy funkcji kulturowej są w obu miastach ważne dla ich rozwoju. Autor zmierzał też do wyjaśnienia, na czym oparta jest dość powszechna opinia o Florencji i Krakowie, jako o „miastach-muzeach” (Liszewski, Maik 2000). Cel główny pracy był realizowany na dwóch płaszczyznach – historycznej i współczesnej.

Drugim celem postawionym w pracy było wyjaśnienie kwestii, czy turystyka rozwija się w obu miastach ze względu na ich funkcję kulturową, czy z uwagi na inne atrakcje turystyczne. Cel ten wynikał z miastotwórczej roli kultury, której związki z turystyką są bardzo ściśle (Kowalczyk 2008).

W celu uzyskania odpowiedzi na tak postawione cele, autor postawił następujące 4 pytania badawcze:

1. W jaki sposób funkcja kulturalna przyczyniła się do rozwoju Florencji i Krakowa w ich historii?
2. Które elementy funkcji kulturalnej mają obecnie główne znaczenie we Florencji i w Krakowie?
3. Czemu Florencja i Kraków określane są mianem „miasto-muzeum”?
4. Czy rozwój turystyki we Florencji i w Krakowie w istocie jest efektem miastotwórczego oddziaływania kultury?

W związku z takim programem badawczym, opracowanie ma następujący układ. Po niniejszym Wstępie, zamieszczono krótki rozdział na temat warunków przyrodniczych i pozycji ekonomicznej obu miast. Kolejny, obszerniejszy już rozdział poświęcono historii przemian przestrzenno-funkcjonalnych Krakowa i Florencji i miastotwórczej roli kultury. W rozdziale tym autor skupił się na elementach decydujących o randze kultury obydwu badanych miast. Następny rozdział dotyczy ich rozwoju demograficznego w XIX i XX w. Następnie autor omówił współczesną miastotwórczą rolę kultury Florencji i Krakowa, przedstawiając główne składniki tej funkcji w obu miastach. W dalszej części autor ukazał rozwój turystyki jako funkcji związanej z kulturą. Dopełnieniem tych rozważań był rozdział następny, poświęcony omówieniu wyników sondażu przeprowadzonego przez autora wśród turystów odwiedzających Florencję i Kraków, a dotyczącego postrzegania przez nich funkcji kulturalnej obu miast. W Podsumowaniu autor ocenił wpływ funkcji kulturalnej na rozwój Florencji i Krakowa – jej miastotwórcze oddziaływanie.

Miastotwórczy charakter kultury badany jest w niniejszej pracy na dwóch płaszczyznach – historycznej i współczesnej. Porównanie oddziaływania funkcji kulturalnej w przeszłości było możliwe, ponieważ Florencja i Kraków są ze sobą związane od czasów kontaktów dworów monarszych w epoce średniowiecza oraz osób pełniących ważne funkcje w życiu społecznym Włoch i Polski w czasach renesansu i w epokach późniejszych. Fizyczna odległość dzieląca Kraków i Florencję (1400 km) nie stanowiła bynajmniej wtedy bariery. Zmniejszeniu dystansu geograficzno-kulturowego pomiędzy obydwoma miastami sprzyjały też powiązania rodzinne, dyplomatyczne oraz handel prowadzony przez mieszkańców obydwu miast. Kontakty i współpraca pomiędzy miastami trwają zresztą do dzisiaj, choć z różnym natężeniem.

Współczesna funkcja kulturalna, jako przejaw miastotwórczej roli kultury, badana jest w podziale na poszczególne elementy, które wchodzi w jej skład. Funkcje kulturalne rozwijają się ze względu na rozwój tworzących je elementów, które z kolei są z dorobkiem kulturowym miasta – dziedzictwem architektury, obiektami i instytucjami kultury oraz postaciami tworzącymi miasto.

Badanie funkcji kulturalnej miasta jest kontynuacją badań funkcji miast, kierunku który ma ponad stuletnią tradycję. Pojęcie funkcji miasta zostało bowiem użyte po raz pierwszy przez Fryderyka Ratzla, jednego z twórców geografii społeczno-ekonomicznej, już w 1891 (Maik, Liszewski 2000). Współcześnie funkcje wyznaczają rolę danego miasta w przestrzeni społeczno-ekonomicznej. Chodzi bowiem o działalności miasta skierowane na zewnątrz, które są podstawą jego rozwoju i stwarzają zasoby niezbędne dla jego egzystencji.

Autor przyjął taki podział funkcji miasta, który najtrafniej oddawał charakter Florencji i Krakowa, a jednocześnie określał miastotwórczą działalność kultury w ramach funkcji usługowych miasta.

Badając funkcję kulturalną, autor wchodzi również na grunt turystyki kulturowej, która w bezpośredni sposób czerpie z dorobku kulturowego miast. Turystyka ta jest z jednej strony atrybutem kultury, a z drugiej strony jest czynnikiem ją zmieniającym (Kowalczyk 2008). Więcej rozważań na temat funkcji kulturalnej i jej związków z turystyką autor pracy zawarł w podrozdziale 1.2.

1.2 Zakres pojęciowy

W podrozdziale tym przedstawione są definicje głównych pojęć używanych w pracy, gdyż są one niezbędne dla zrozumienia dalszych rozważań autora.

Funkcje miast były wielokrotnie badane przez polskich i zagranicznych geografów. A. Suliborski (1983) pod pojęciem funkcji rozumie „każdą działalność społeczno-gospodarczą wykonywaną w mieście niezależnie od jego rangi ekonomicznej i przestrzennej, rozpatrywaną zarówno z punktu widzenia tego miasta jak i systemu osadniczego, w skład którego ono wchodzi”. Według tego badacza, funkcja miasta jest substratem dla miasta, tworzywem, podłożem rzeczy i zjawisk, warunkiem istnienia jego cech. Tak rozumiana funkcja przejawia się w trzech wymiarach: społecznym, morfologicznym i ekonomicznym (Suliborski 2001).

Dość powszechnie przyjmuje się, że podstawą określenia funkcji miasta są działalności wykonywane przez jego mieszkańców. Można je badać w kontekście miejsca zamieszkiwania i miejsca pracy, oraz w odniesieniu do struktury miejsc pracy. W tym ujęciu funkcje miasta dzieli się na produkcyjne (rzemiosło, przemysł) i usługowe (handel, administrację, komunikację, turystykę i kulturę). Według M. Jerczyńskiego (1973), analityczna struktura funkcjonalna miast dzieli się na dwie części – jedna dotyczy struktury zatrudnienia w nawiązaniu do koncepcji bazy ekonomicznej, a druga – relacji funkcjonalno-przestrzennych miast z otoczeniem, w oparciu o Christallerowską teorię miejsc centralnych.

Jak pisze W. Maik (Liszewski, Maik 1992), teoria bazy ekonomicznej wyjaśnia rozwój miasta dzieląc gospodarkę miejską na dwa składniki: działalności skierowane na rzecz świata zewnętrznego, czyli funkcje miastotwórcze (lub egzogeniczne) oraz te zorientowane na rynek lokalny (wewnątrzmijski), stanowiące funkcje uzupełniające (endogeniczne). Obydwie grupy funkcji są współzależne, jednak pierwsza z nich jest czynnikiem egzystencji i rozwoju

miasta, podstawą gospodarki i wyznaczania jego roli w przestrzennym i społecznym podziale pracy.

W historycznym rozwoju miast znaczenie poszczególnych funkcji zmieniało się i niektóre z nich wysuwały się na czoło – jako miastotwórcze. W starożytności i średniowieczu były to handel i rzemiosło, a w wielu ośrodkach także funkcje obronne i polityczno-administracyjne. Od XVIII w. aż do połowy XX w. główną funkcją miastotwórczą był przemysł, który współcześnie ustępuje usługom jako dominującemu obecnie czynnikowi przemian gospodarczych, zwanych fazą postindustrialną. Klasyfikacji funkcji miast podjęła się również para geografów francuskich - J. Beaujeu-Garnier i G. Chabot (1971), według których, spośród wielu funkcji miastotwórczych, wyróżnić można funkcję kulturalną.

W obrębie usług występuje wiele rodzajów działalności, w tym także kulturalna, zaspokajająca potrzeby ludności miasta i jego zaplecza w zakresie życia kulturalnego, religijnego, oświaty na poziomie uniwersyteckim. Duże miasta są z reguły ośrodkami wielofunkcyjnymi, a poszczególne ich funkcje przyjmują tendencję do skupiania się w określonych rejonach. Funkcje usługowe o egzogenicznym charakterze koncentrują się zwykle w śródmieściach. Dotyczy to zwłaszcza funkcji kulturalnej, która rozwija się tam ze względu na obecność dziedzictwa kultury (zabytki i ich zespoły) oraz infrastruktury komunikacyjnej i turystycznej (noclegowa, gastronomiczna). Miastotwórcze oddziaływanie funkcji kulturalnej polega m.in na generowaniu funkcji turystycznej, a dochody z tej dziedziny wpływają na dalszy rozwój miasta.

Funkcja kulturalna generuje rozwój innych funkcji, z turystyką na czele. Dochody czerpane przez miasto z obsługi ruchu turystycznego, związanego z jego kulturalnym potencjałem, służyć mogą dalszemu rozwojowi ośrodka miejskiego, w tym także wzbogaceniu materialnej bazy wspomnianego potencjału (zbiorów muzealnych i bibliotecznych, renowacji zabytków, budowania obiektów o przeznaczeniu kulturalnym). Są to przesłanki miastotwórczej roli funkcji kulturalnej.

Należy jednak wskazać, iż wewnętrzne zróżnicowanie funkcji kulturowej (jak również związanej z nimi turystyki kulturowej) stwarza badaczom tego aspektu funkcjonowania miast współczesnych wiele trudności, choćby w doborze opisujących tę funkcję mierników.

W opartych o strukturę zatrudnienia klasyfikacjach funkcjonalnych miast, zagranicznych i polskich, prezentowanych przez K. Dziewońskiego (1971), funkcja kulturalna ujmowana jest w całej grupie usług. W najpełniejszej z powojennych klasyfikacji funkcjonalnych miast Polski (Dziewoński, Jerczyński, 1977), M. Jerczyński wyróżnił miasta – ośrodki usługowe, a wśród nich – miasta z udziałem usług niematerialnych w zatrudnieniu

w usługach powyżej 55%. Wyróżnił on dodatkowo ośrodki, w których ponad połowę zatrudnionych w tej części usług stanowili pracownicy instytucji oświatowych ($Un_{(o)}$) i naukowych ($Un_{(n)}$). Kultura jako osobna funkcja nie została przez tego autora wyróżniona. W klasyfikacji tej, według danych z 31.12.1973r. Kraków jawił się jako ośrodek przemysłowo-usługowy, bez dominacji którejs z wyróżnionych grup usług. Dopiero z początkiem XXI w. (2000, 2003) Kraków przeszedł do grupy miast ośrodków usługowych, na skutek wzrostu zatrudnienia w usługach, który przekroczył 55% (Szymańska 2008).

Według wyników NSP 2002 (Zborowski 2005), udział pracujących w usługach w Krakowie wynosił 69,7% (w 1970r. – 40,1%). Jednocześnie 4-krotny wzrost udziału osób o wykształceniu wyższym – 20,1% w 2003 r. wobec 5,1% w 1970 r. jest pośrednim dowodem umacniania się funkcji kulturalnej Krakowa. Opisane wyżej zmiany w strukturze zatrudniania, stwierdzono w wielu innych miastach Polski (Kociszewski 2002)

Przemiana ta jest jednym z aspektów serwicyzacji gospodarki, w Polsce i krajach Europy Środkowo-Wschodniej związanej dodatkowo z polityczno-społeczną transformacją, a jednym z przejawów tego procesu jest też zwiększająca się liczba instytucji usługowych, m.in. w miastach zapóźnionych pod tym względem, jak np. w głównych miastach Górnego Śląska (Szajnowska-Wysocka 1995). Ta ostatnia autorka rozważała strukturę funkcjonalną miasta w optyce instytucjonalnej, badając funkcje w głównych miastach konurbacji katowickiej przez pryzmat instytucji, które traktowała jako system polityczny, ekonomiczny i kulturowy. Struktura funkcjonalna miast przejawia się także przez użytkowanie ziemi i wykorzystanie wnętrza budynków (Górka 2004).

Analizując funkcję kulturalną Florencji i Krakowa, autor w swoich rozważaniach sięgnął do na pracy wspomnianych uprzednio badaczy francuskich J. Beaujeu-Garnier i G. Chabota (1971) „Zarys geografii miast”, którzy dokonali podziału funkcji kulturalnej. Zdaniem autora klasyfikacja ta (z małymi modyfikacjami) najlepiej oddaje charakter tej funkcji w badanych miastach. W ramach funkcji kulturalnej występują bowiem następujące elementy (funkcje):

- religijna,
- uniwersytecka,
- literacko-artystyczna,
- muzealna,
- festiwali i kongresów,
- biblioteczna.

Autor przyjmuje, że funkcja kulturalna jest miastotwórcza, jeśli tworzy przestrzeń urbanistyczną, strukturę gospodarczą oraz społeczną miasta, a także wpływa na rozwój turystyki. W takim właśnie ujęciu analizuje tę funkcję, z uwzględnieniem jednak różnego znaczenia jej elementów. Wspomniany podział funkcji kulturalnej jednak został przez autora wzbogacony o funkcję biblioteczną. Uważa on bowiem, że ta funkcja jest uzupełnieniem uniwersyteckiej i może być, co zresztą wykazał, jedną z funkcji egzogenicznych miasta. Co do funkcji festiwali i kongresów, autor włączył w jej skład ważny element - funkcję wystawienniczą, związaną z imprezami targowymi.

Należy podkreślić, że znaczenia funkcji kulturalnej nie można sprowadzić do wielkości zatrudnienia w instytucjach kulturalno-naukowych, liczby budynków i imprez. Funkcja ta jest ponadto wyjątkowo złożoną formą działalności (Górka 1996). Mierniki, które są odpowiednie dla innych funkcji, np. przemysłowej czy handlowej, nie są właściwe do pomiaru zjawisk kulturowych, nawet jeśli kulturę ograniczy się tylko do jej wytworów materialnych i instytucji. Faktem również jest, że w niektórych przypadkach dane liczbowe nie oddają charakteru elementów tej funkcji. Nie zawsze można bowiem przyjąć, że klasyfikacja czy przypisanie wartości liczbowych określą rolę danego elementu kultury w odpowiedni sposób. Stąd m.in. wynika mniejsze zainteresowanie geografów badaniami funkcji kulturowych.

Turystyka kulturowa jest traktowana jako forma turystyki bliska turystyce poznawczej. Często utożsamiana jest z turystyką krajoznawczą, a ta z kolei traktowana jest jako turystyka o ukierunkowanych zainteresowaniach, koncentrująca się na podróżach do miejsc występowania walorów dziedzictwa (Medlik 1995). Według K. R. Mazurskiego (2006), turystyka kulturowa posiada znaczenie szersze, ogólne i węższe, związane z formami artystycznymi. Pierwsze odnosi się do poznawania nowych lub odmiennych technik i technologii, codziennych zachowań i sposobu życia, a drugie związane jest z turystyką kulturową rozumianą jako znajomość jej przejawów w formie artystycznej (muzyce, śpiewie, tańcu i przekazie werbalnym) oraz kształtowaniu wrażliwości na różne jej odmiany, niekoniecznie z własnego kręgu kulturowego.

W ramach stosunków, jakie zachodzą pomiędzy kulturą a turystyką można wymienić aż pięć relacji. Turystyka bowiem jest pojmowana jako funkcja kultury, jej element lub przekaz, spotkanie kultury, może być też czynnikiem przemian kulturowych (Kowalczyk 2008). W związku z tak przedstawionymi relacjami, stwierdzić można, że kultura generuje turystykę. Według tego autora, turystykę kulturową można traktować jako zespół zachowań turystów związanych z ich autentycznym zainteresowaniem dziedzictwem kulturowym (zabytkami,

folklorem, miejscami związanymi z ważnymi wydarzeniami) oraz z ich uczestnictwem w szeroko rozumianym współczesnym życiu kulturalnym. Podobny pogląd wyraziła R. Seweryn (2006), według której turystyka kulturowa jest formą turystyki opartej o spuściznę dziejową danego obszaru, lokalne tradycje oraz jego teraźniejszość. Należy ją rozwijać przede wszystkim w miastach o licznych zabytkach architektonicznych i bogatym życiu kulturalnym, wobec czego jest zazwyczaj definiowana jako zwiedzanie miast, odwiedzanie miejsc ważnych kulturowo, często w połączeniu z wycieczkami po muzeach i galeriach oraz uczestnictwem w spektaklach artystycznych i innych wydarzeniach kulturalnych. Autor przyjmuje zatem pojęcie turystyki kulturowej w oparciu o cytowane tu poglądy R. Seweryn (2006) i A. Kowalczyka (2008).

Turystyka kulturowa rozwija się w miastach, których struktura przestrzenno-funkcjonalna miasta, rozumiana jako relacja rozmieszczenia i wzajemnego oddziaływania działalności miejskich (Maik 1992), jest stosunkiem dziedzictwa architektonicznego oraz funkcji usługowych. Podstawę jej określania stanowią badania nad użytkowaniem terenów miejskich i rozmieszczeniem głównych typów użytków i działalności miejskich. Atrybutem przestrzenno-funkcjonalnym każdego miasta jest dzielnica śródmiejska. Badania nad przestrzenno-funkcjonalną strukturą miasta, a zwłaszcza, jej dzielnicy centralnej wykazują, że struktura ta przechodzi przekształcenia, co związane jest z przejmowaniem przez nią nowych funkcji (Liszewski, Maik 2000). Tradycyjne funkcje: handlowa, administracyjna i religijna, a także produkcyjna (rzemiosło), jak w przypadku Krakowa w latach 70. XX w. (Górka 1977), zostały uzupełnione o nowe, takie jak funkcja finansowa i reprezentacyjna. Występuje również zróżnicowanie w rozmieszczeniu poszczególnych kategorii użytkowania miejskiego. Udział poszczególnych użytków jest funkcją odległości od centrum. Funkcja kulturowa rozwija się najpełniej w dzielnicy centralnej, co odnośnie Krakowa stwierdził Z. Górka (1996, 2004). Według tego autora, rozmieszczenie instytucji kulturalnych w tym mieście ma dość monocentryczny charakter, z dominacją dzielnicy staromiejskiej w obrębie Plant.

Próby określenia terminu „kultura” są poszukiwaniem właściwej definicji dla zjawiska bardzo złożonego, być może przekraczającego możliwości zamknięcia go w sztywne ramy pojęciowe (Kaczmarek 2002). Kultura bowiem jest wielowymiarowa. Dostarcza niezbędnych instrumentów pozwalających świat porządkować, wydzielać i nazywać jego fragmenty. Sposoby i narzędzia, jakie ma do zaoferowania, bywają różnorodne w szczegółach, powtarzają się w nich jednak pewne uniwersalne zasady (Kowalski 2007). Mogą nimi być zróżnicowanie społeczne, krajobraz będący matrycą kultury miejsca, czy mediacja pomiędzy ludźmi a naturą, jako konsekwencja gry komunikacyjnej (Claval 1995). Ta ostatnia zasada

wyrasta z podstaw pojmowania terminu kultura, który w naukach geograficznych można pojmować jako proces przekształcania przyrody, tworzenia znaczeń i symboli w zmienionym środowisku geograficznym, powstawania zdomowienia i kreowanie pamięci. Zawężając tę definicję, kultura jest procesem przekształcania środowiska przyrodniczego w środowisko symboliczne, czyli świata materii w świat ducha (Kaczmarek 2002). Na tle tak złożonych prób zdefiniowania kultury, proste, a zarazem trafne określenie tego terminu podał D. Mitchell (2000). Według tego autora, „kultura” oznacza z jednej strony „całościowy styl życia” ludzi, wliczając w to język, ubiór, przyzwyczajenia żywieniowe, muzykę, religię, a z drugiej strony oznacza dzieła sztuki, utwory muzyczne, filmy wyświetlane w kinie i w telewizji, hale koncertowe, muzea i inne. W ślad za Kaczmarkiem (2002), autor w niniejszej pracy pojmuje kulturę jako działalność człowieka zmierzająca do kreacji środowiska symbolicznego, którego przejawem jest dorobek kulturowy, a w szczególności jego elementy materialne, w tym instytucje.

Termin „miasto” był wielokrotnie definiowany przez badaczy polskich i zagranicznych od ponad stu lat. Poniżej przedstawione zostały trzy definicje, z których jedna odnosi się do pojęcia terminu „miasto” w niniejszej pracy. Kazimierz Dziewoński definiuje miasto jako historycznie ukształtowany typ osiedla, wyznaczony istnieniem konkretnej społeczności cząstkowej, skoncentrowanej na pewnym obszarze o odrębnej organizacji, uznanej i określonej prawnie oraz wytwarzającej w ramach swojej działalności zespół trwałych urządzeń materialnych o specyficznej fizjonomii, którą można uznać za odrębny typ krajobrazu” (Kiełczewska-Zaleska 1978). Autorka ta podała również definicje innych badaczy, takich jak J. Brunhes (1910), M. Sorrè (1930), czy W. Olsson (1950). Według Sorrègo, miasto stanowi skupienie zwarte, stałe, znaczne i gęsto zaludnione, którego egzystencja przeważnie jest niezależna od terenu, na którym się rozciąga, a istota zaś polega na powiązaniach z szerokimi obszarami i na wyższym stopniu organizacji życia zbiorowego. Spośród obydwu przytoczonych tu definicji, bardziej precyzyjna i pełniejsza wydaje się definicja badacza polskiego. Definiuje on miasto przez pryzmat wielu aspektów życia miasta. Według autora definicja ta bowiem nie redukuje znaczenia terenu, na którym miasto się rozwija, a ten, jak w wielu przypadkach (Kraków, Florencja, Łódź, Wenecja i inne) uwarunkowuje rozwój miasta. Do rozważań na temat miastotwórczej roli kultury w rozwoju Krakowa i Florencji najodpowiedniejsza jest definicja Dziewońskiego.

Określenia „kulturalny” oraz „kulturowy”, często używane w niniejszej pracy są, według Słownika Języka Polskiego (Szymczak 1988), bliskoznaczne. I tak, „kulturalny” oznacza odnoszący się do kultury, stanowiący jej składnik i związany z nią. „Kulturowy” natomiast

oznacza, że określany podmiot jest związany z kulturą, odnoszący się do całokształtu dorobku materialnego i duchowego ludzkości.

Krajobraz kulturowy omawiany jest w wielu pracach polskich i zagranicznych autorów. Pisali o nim m.in. D. Jędrzejczyk (2002 i 2004), K. Rembowska (2002a), A. Vallega (2003), P. Claval (2002). D. Jędrzejczyk uważa, że krajobraz miasta w ujęciu humanistycznym jest traktowany jako tekst kultury, w którym zakodowane są znaczenia i sensory, które pozwalają człowiekowi nie tylko odnaleźć swoje miejsce w przestrzeni, lecz także zrozumieć sens swojej egzystencji. Według tego autora, każdy krajobraz, tak naturalny jak i miejski, powinien być traktowany jako zjawisko kulturowe. Do zdefiniowania krajobrazu kulturowego jako tekstu kultury przychyła się także K. Rembowska, która analizuje koncepcje powstałe w tym zakresie od lat 60. XX w. Również A. Vallega optuje za zdefiniowaniem krajobrazu kulturowego jako znaku, swego rodzaju alfabetu semiotycznego, który nadaje wartości elementom krajobrazu. P. Claval (2002) z kolei, porusza kwestie krajobrazu kulturowego, dając przykład domów wiejskich budowanych w Toskanii, jako różnorodność krajobrazu kulturowego tworzącego się w ubiegłych stuleciach. Według tego autora, krajobraz zależał od władz zarządzających danym terytorium, tradycji kulturalnych oraz projektantów i budowniczych, którzy posiadali technikę nieodzowną do realizacji projektów. Prowadziło to do schematów organizacyjnych i budowlanych na niewielkich obszarach. Według A. Vallegi (2003), w obecnych czasach zarysowuje się tendencja do ujednolicania krajobrazu.

W ujęciu syntetycznym, odpowiednim dla niniejszej pracy, krajobraz kulturowy jest to zespół współdziałania sił przyrody oraz działalności społeczności ludzkich, wraz z całym bogactwem uwarunkowań kulturowych. Autor przyjął zatem pojęcie krajobrazu kulturowego za D. Jędrzejczykiem (2002), według którego krajobraz włoski zajmuje szczególne miejsce w kulturze europejskiej, ponieważ „fascynuje nie tylko zmysłową urodą, harmonią między architekturą a naturą, lecz także szczególnym wymiarem życia duchowego”.

Problem klasyfikacji dóbr kultury, ich materialnego lub niematerialnego charakteru poruszony został w pracy „Geografia e beni culturali, riflessioni per una nuova cultura della Geografia” (Bellezza 1999). Badacz ten podjął m.in. próbę ich klasyfikacji proponując podział na wytwory materialne architektów, rzeźbiarzy, malarzy i innych twórców (producentów instrumentów itp.) oraz wytwory niematerialne, jak dzieła muzyków, pisarzy, poetów i dramaturgów. Zgłębienie problemu pokazało jednak pewną dwuznaczność, co do trafności tak przyjętego podziału. Przykładem może być dzieło pisane. Jeśli jest ono rękopisem lub reprodukcją, jest materialnym wytworem kultury (o różnej wartości), jednak

jeśli to samo dzieło jest recytowane staje się ono niematerialne. Problem ten dotyczy również instytucji i dzieł w nich przedstawianych. Przykładem może być kino, które jako instytucja kultury prezentuje filmy - materialne wytwory kultury, jeśli są one na taśmie, a gdy są one wyświetlane, stają się tym samym niematerialnym dobrem kultury. Odmiennie ma się rzecz w przypadku muzeum, które jest instytucją kultury przedstawiającą materialne wytwory kultury (rzeźby, malowidła). Wobec tak przyjętego określenia materialnego i niematerialnego charakteru dóbr kultury, autor nie uwzględnił w swej pracy tematyki poświęconej kinematografii i mediom.

1.3 Literatura i materiały niepublikowane

Literatura wykorzystana w niniejszej pracy dzieli się na publikacje poświęcone zagadnieniom geografii kultury, piśmiennictwo ogólnogeograficzne (w tym zagadnienia funkcji miast), literaturę dotyczącą historii Florencji i Krakowa, oraz architektury i sztuki obydwu miast, a także prace na temat turystyki. Poniżej scharakteryzowano wybrane (najważniejsze) publikacje wykorzystane w pracy.

Odnośnie geografii kultury, za najważniejsze dla celów niniejszego opracowania autor uznał pracę K. Rembowskiej (2002a) oraz dwa zbiory referatów na temat kultury jako problemy badań geograficznych, pod redakcją E. Orłowskiej (2002) oraz E. Orłowskiej i J. Klementowskiego (2003). Rozprawa K. Rembowskiej jest wnikliwym i szerokim spojrzeniem na zagadnienie geografii kultury, z uwzględnieniem historycznego rozwoju tej nauki oraz humanistyczno-filozoficznego podejścia do zagadnienia. Referaty znajdujące się we wspomnianych zbiorach dotyczą natomiast szeroko pojętej dziedziny jaką jest geografią kultury. W wymienionych pracach zgromadzone zostały artykuły omawiające zagadnienia kulturowe w podziale na studia teoretyczne i regionalne. Z prac autorów zagranicznych wymienić można opracowania P. Clavala (2002) opisujące powstanie tej dziedziny naukowej oraz jej dziedzinę badawczą. Podobnym zagadnieniom poświęcona jest pozycja A. Vallegii (2003), badacza włoskiego, który swoje rozważania snuje opisując konkretne przykłady dotyczące geografii kultury zachodzące w krajach całego świata. Z kolei D. Mitchell (2000) przedstawia politykę kulturalną oraz ujęcie terminu „kultura” pod kątem płci, przynależności narodowej, orientacji seksualnej, określając również znaczenie terminu krajobrazu kulturowego. G. Bellezza (1999) w swojej pracy zajął się geografią języków i religii, a także, co jest ważne z punktu widzenia niniejszej pracy, problemem materialnego i niematerialnego charakteru dóbr kultury. Geografia kultury stanowi temat pracy D. Jędrzejczyka (2002, 2004),

przedstawia miasto w ujęciu humanistycznym, łącząc często humanistyczne elementy z geografiami kultury. Ujęcie ekonomiczne kultury przedstawił Heller (1998) opisując proces komercjalizacji kultury.

Z zakresu publikacji poświęconych głównie geografii miast i geografii kultury wymienić należy kilka podstawowych opracowań dla niniejszej rozprawy. Kluczową dla przyjętego w niniejszej pracy podziału funkcji miejskich był „Zarys geografii miast” pary francuskich geografów J. Beaujeu-Garnier i G. Chabota (1971). Autor rozwinął podział funkcji kulturowej zaproponowany przez nich. Funkcje miast badali w Polsce K. Dziewoński i M. Jerczyński (1977). W pracy tej znajduje się klasyfikacja funkcjonalna miast z początku lat 70. XX w. Ważnymi, z punktu widzenia publikacji dotyczącej funkcji miast są opracowania W. Maika (1992) oraz S. Liszewskiego i W. Maika (2000). Autorzy Ci omówili strukturę przestrzenno-funkcjonalną miast, pojęcie funkcji i ich podział. Niemniej istotną pozycją odnośnie funkcji była praca A. Suliborskiego (2001), który przedstawił główne problemy badań funkcji oraz struktury funkcjonalnej miast oraz dokonał próby reorientacji pojęcia funkcji w geografii miast zarysowując swoją koncepcję badawczą. A. Szajnowska-Wysocka (1995) natomiast przedstawiła inną koncepcję badania funkcji miasta (ujęcie instytucjonalne) na przykładzie konurbacji górnośląskiej. Ważne informacje na temat ewolucji funkcji miast Polski podała D. Szymańska (2008). Z kolei Z. Górka opisał funkcje dzielnicy centralnej Krakowa (1977, 2004). Przeobrażeniami funkcji miast polskich w dobie transformacji zajmował się także J. Kociszewski (2002).

Z badań ogólnogeograficznych należy wymienić obszerne opracowanie J. Rungego (2007) poświęcone metodom badań w geografii społeczno-ekonomicznej. Istotną dla autora była publikacja A. Zborowskiego (2005) poświęcona przemianom struktury społeczno-przestrzennej regionu miejskiego (na przykładzie Krakowa). F. Carter (1994) skupił się na rozwoju handlu do 1795 r. Krakowa. Ciekawą pozycją literatury jest również praca pod redakcją G. Barberiego (1977) zawierająca opis propozycji utworzenia parków i rezerwatów na terenie Toskanii. Badacz ten w jednej ze swoich licznych prac scharakteryzował Toskanię, w tym Florencję, analizując elementy środowiska przyrodniczego i społeczno-ekonomicznego tego regionu i miasta. Do literatury ogólnogeograficznej autor zaliczył też publikację L. Dicka (2003) dotyczącą rozwoju i obecnego kształtu Unii Europejskiej oraz działań na rzecz wsparcia aktywności kulturalnej państw członkowskich. Z pogranicza geografii i ekonomii są natomiast opracowania G. Prawelskiej-Skrzypek (2003, 2006), w których przedstawia ona politykę kulturalną miast Polski oraz przeobrażenia instytucji kultury

w nich funkcjonujących, analizując pokrótce m.in. zarządzanie kulturą i wydatki budżetu miasta Krakowa na jej rozwój.

Autor wykorzystał w pracy wiele publikacji polskich i włoskojęzycznych omawiających problemy rozwoju historycznego Florencji. Najważniejszą z nich była monografia G. Fanelliego (1979) poświęcona historii rozwoju jej układu przestrzenno-funkcjonalnego, od powstania miasta do lat powojennych XXw. Praca ta ma dużą wartość, m.in. dzięki licznym planom i zdjęciom. Wybranim okresom historii Florencji swoje rozważania poświęcił C. Cresti (1995) przedstawiając miasto zwłaszcza w okresie zjednoczeniowym Włoch. Z dziedziny literatury polskiej najważniejsza dla autora była praca J. Olkiewicz (1968) opisująca historię Florencji do czasów powojennych XX w. Autorka podała kalendarium najistotniejszych wydarzeń z dziejów miasta oraz opisała najważniejsze postacie dla rozwoju Florencji. Rozkwit Florencji pod rządami Medyceuszy został przedstawiony w literaturze polskojęzycznej także przez Ch. Hibberta (1992). Publikacja ta jest syntetycznym źródłem wiedzy na temat tego okresu świetności Florencji. Historię Florencji do roku 1500 przedstawiła również B. Beuys (1995). Skorzystano też z „Historii Włoch” J. A. Gierowskiego (1985). Inne prace o historii Włoch, zawierające również wątki florenckie wykonali m.in. J. Stefanowicz (1976) prezentujący Włochy w latach 70. XX w. oraz J. Skowronek (1985) opisujący tworzenie się legionów polskich we Włoszech. F. Adorno (1983) w swoim opracowaniu opisał akademie i instytucje kulturalne Florencji powstałe w tym mieście na przestrzeni dziejów. Z prac poświęconych problemom Florencji współczesnej wymienić należy publikację L. Rombai (2001), stanowiącą przegląd głównych problemów rozwoju dzisiejszej Florencji, w oparciu o kwerendę artykułów prasowych. Geograf ten, pracujący na Università degli Studi di Firenze, jest mieszkańcem Florencji znającym również z autopsji główne problemy swego miasta. Ważną pracę na temat uprzemysłowienia Florencji, z wykorzystaniem przyrodniczo-kulturowego kontekstu rozwoju przemysłu w zabytkowym mieście wykonał też inny profesor Uniwersytetu Florenckiego, P. Innocenti (1979). Problemy rozwoju przestrzennego Florencji oraz debat poświęconych tej tematyce dał wyraz M. Massa (1988). Krajobrazem kulturowym okolic Florencji zajął się G. Barbieri (1977, 1982). Z powodu braku włoskich opracowań dotyczących Uniwersytetu Florenckiego, autor wykorzystał pracę polskiej badaczki, K. Maciejewskiej (2000). Autor skorzystał też z albumów fotograficznych prezentujących przeszłość Włoch i Florencji (Z. Ciuffoletti 2004). Publikacja M. Fontaniego (2007) prezentowała stan obecny prac oraz wizję przyszłości komunikacji miejskiej we Florencji.

Do prac omawiających architekturę i sztukę Florencji zaliczyć należy opracowania Carnianiego (1992) oraz Paolucciego (red. 1999). Te dwie pozycje zawierają szczegółowy opis architektoniczny głównych zabytków florenckich. Opis ten uzupełnia praca B. Giovannettiego i R. Martucciego (1993) stanowiąca przewodnik po obiektach florenckich o najwyższej wartości architektonicznej. W pracy pod redakcją D. Masini i M. Bertellego (2002), przedstawiona została architektura Florencji od powstania miasta do czasów powojennych. Zagadnienia te omawiane są również w pracach polskich autorów. W. Ostrowski (1989) opisał wartości architektoniczne placu SS. Annunziata we Florencji, W. Broniewski (1980) przedstawił wartość architektury bazyliki San Miniato al Monte, P. Biegański (1974) omówił zagadnienia architektoniczne Palazzo Vecchio, a A. Palej (1998) opisała Piazza della Signoria. Problematyka związana z architekturą i sztuką miast Półwyspu Apenińskiego, a w tym naturalnie i Florencji, obecna jest także w pracy J. Gyurkovicha (1999).

Omawiając literaturę poświęconą Krakowowi, należy podkreślić wielką liczbę publikacji dotyczących jego dziejów oraz zagadnień geograficznych i kulturowych. Przygotowując swą pracę, autor musiał więc ograniczyć się do pozycji ściśle związanych z jej tematem. Z drugiej strony, zdaje sobie sprawę z faktu, iż mógł nie dotrzeć do pewnych istotnych prac o ograniczonym dostępie (jak np. egzemplarze archiwalne).

„Dzieje Krakowa”, stanowiące podstawowe źródło wiedzy w zakresie historii Krakowa, to cykl autorstwa J. Bieniarzówny i J. M. Małeckiego (1979, 1994, 1997), J. Wyrozumskiego (1992) oraz A. Chwalby (2004). Dają one ciągły opis historii miasta, począwszy od zarania jego dziejów po rok 1989. Ich uzupełnieniem jest „Kronika Krakowa” pod redakcją M. B. Michalika (1996), który w opisowo-ilustrowany sposób przedstawił dzieje miasta. Wykorzystano również „Historię Polski” J. A. Gierowskiego (1986). Interesującymi publikacjami jest seria prac poświęcona Krakowowi, w tym jego historii, których autorem lub współredaktorem był J. Purchla (1996, 1997b, 2002). Wśród nich znajdują się opracowania pokonferencyjne zawierające artykuły na tematy związane ze historią, sztuką i architekturą miasta. Historia Krakowa, pod kątem obiektów sakralnych przedstawili M. Rożek (1981, 1995) oraz M. Rożek i B. Gondkova (2002). Literaturę dotyczącą kontaktów obydwu miast tworzą głównie prace poświęcone historii tych kontaktów oraz działalności Włochów, w tym Florentczyków, w Krakowie*. Działalność Sebastiano Montelupiego jako kupca i organizatora poczty królewskiej omawia szeroko D. Quirini-Popławska (1980 i 1989). We wcześniejszej pracy tej autorki (1973a) zarysowany jest obraz działalności Włochów w Krakowie w I

* Współczesne kontakty są słabsze – zobacz rozdział 4.

połowie XVI w. Do tej tematyki należy również opracowanie E. Boguckiej (1998), poświęcone małżeństwu Bony Sforzy z Zygmuntem Starym. Kontakty Krakowa i Florencji ukazano również w publikacjach J. Domańskiego (1963), K. Lepszego (1964) oraz, wspomnianej już, D. Quirini-Popławskiej (1973b), dotyczących historii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Autorzy ci przedstawili kontakty uczonych z Florencji przybywających do Akademii Krakowskiej w okresie rozkwitu tej uczelni w XV i XVI w. Praca A. Chodubskiego (1992) poświęcona jest natomiast wyjazdom Polaków w minionych wiekach na uniwersytety włoskie oraz przyjazdom Włochów – artystów, dyplomatów do Polski od średniowiecza do drugiej połowy XXw.

Spośród prac ujmujących całokształt rozwoju Krakowa do lat 70. XXw. warta wymienienia jest „Città di Cracovia” (1973), książka wspomnianego już profesora florenckiego P. Innocentiego (1973), za którą otrzymał nagrodę władz miasta Krakowa. Ciekawą publikacją jest praca Z. Górki, w której omówił funkcję naukowo-kulturalną dawnej stolicy Polski. Zagadnieniem tym zajęła się również B. Rzegocińska-Tyżuk (1992), a jej praca została poświęcona szkolnictwu wyższemu Krakowa. Autorzy ci udokumentowali stan rozwoju funkcji uniwersyteckiej i kulturalnej Krakowa na początku lat 90. XX w. Zwartą charakterystykę rozwoju ludnościowego Krakowa przedstawił A. Jelonek (1996). Artykuł ten, oprócz prezentacji danych ludnościowych, zawiera graficzną prezentację struktury ludnościowej miasta. Z kolei rozwój przestrzenny Krakowa zaprezentował w swoich pracach R. Mydel (1979, 1994). Te dwie książki są obszernym kompendium wiedzy na temat historii urbanistycznej tego miasta. Z innych wykorzystanych tu publikacji opracowanie A. Więcek i M. Gotfryda (2004) stanowi obszerny opis nekropolii Krakowa. Z kolei J. Ostrowski (1989) omówił artystyczną funkcję Krakowa. Autor niniejszej pracy sięgnął także do Atlasu Miasta Krakowa pod redakcją K. Trafasa (1988). Atlas ten podzielony jest na 47 arkuszy, z których każdy prezentuje odrębną treść dotyczącą środowiska naturalnego, historii miasta oraz zagadnień społecznych i gospodarczych Krakowa.

Architektura i sztuka Krakowa były tematem bardzo wielu opracowań. Podstawowe dla autora w tej dziedzinie była praca T. Dobrowolskiego (1964), trzutomowa monografia L. Ludwikowskiego (1968), K. Nowackiego (1982) poświęcona architekturze krakowskich teatrów oraz trzutomowe dzieło M. Porębskiego (1987) związane z dziejami sztuki na świecie, w którym znajdują się obszerne fragmenty poświęcone sztuce Florencji i Krakowa. Architekturę i sztukę XIX w. omówił J. Purchla (1997a) oraz Z. J. Białkiewicz (2003), który skupił się na przebudowie budynków szkolnych i uniwersyteckich z połowy XIX w. (po wielkim pożarze z 1850 r.).

Wykorzystaną literaturę dotyczącą turystyki Florencji i Krakowa stanowią opracowania P. Innocentiego (1992), S. Medlika (1995), K. F. Mazurskiego (2006). Informacje na temat turystyki w Toskanii i we Florencji autor uzyskał z pracy L. Trevesa (1967), oraz z opracowania *Il turismo in Toscana ...* (1980) przygotowanego przez IRPET*. Funkcja turystyczna w Polsce i Krakowie została omówiona w pracach pod redakcją A. Kowalczyka (2008) oraz K. Borkowskiego (2006). Poza tym, autor zapoznał się z dwoma artykułami: R. Seweryn (2006) na temat turystyki kulturowej w Krakowie oraz F. Mroza (2006) poświęconym turystyce pielgrzymkowej w Krakowie.

W niniejszej pracy autor wykorzystał dużą liczbę materiałów niepublikowanych, na które składają się robocze i oficjalne pisma pomiędzy władzami obu miast oraz ich instytucjami. W rozprawie wykorzystane zostały również informacje z pism i wiadomości uzyskane pocztą tradycyjną i elektroniczną, którą autor otrzymywał w czasie gromadzenia danych od instytucji, jako odpowiedź na wysłane uprzednio zapytania. Niejednokrotnie, informacje uzyskiwane tą drogą uzupełniały lub były podstawowym źródłem danych statystycznych instytucji kultury ze względu na brak takich danych w oficjalnych rocznikach statystycznych, informatorach lub innego typu zestawieniach.

Autor dokonał też kwerendy prasowej, analizy roczników statystycznych i materiałów kartograficznych, skorzystał również z oficjalnych serwisów i portali internetowych instytucji kultury i innych. Przeanalizował np. corocznie raporty o stanie miasta Krakowa oraz wiele ustaw i rozporządzeń, biuletyny informacyjne, periodyki wydawane przez samorządy gmin Florencji i Krakowa oraz analizy sporządzane na zamówienie organizacji pozarządowych. W pracy przytoczono także treści uzyskane w czasie rozmów autora z pracownikami wyżej wymienionych instytucji.

1.4 Metody pracy

Główną metodą pracy była analiza porównawcza. Z obszernego spektrum funkcji kulturalnej autor wybrał te instytucje kultury, w odniesieniu do których istniała możliwość porównania i ukazania ich egzogenicznego znaczenia dla rozwoju obu miast. Ze względu na zróżnicowany charakter analizowanych w pracy poszczególnych instytucji i elementów funkcji kulturalnej, badanie każdego z elementów musiało być inne. Niemożliwe było

* Istituto Regionale per la Programmazione Economica della Toscana

zastosowanie jednej metody dla wykazania egzogenicznego charakteru każdego z analizowanych elementów funkcji kulturalnej.

Omawiając np. funkcję uniwersytecką autor chcąc wykazać jej egzogeniczny charakter dokonał analizy pochodzenia studentów uczelni florenckich i krakowskich. Funkcję muzealną zbadał analizując dostępność do poszczególnych obiektów muzealnych. W tym celu autor sporządził klasyfikację muzeów obydwu miast na podstawie kryteriów dostępności fizycznej i wirtualnej (Aneks 1). Klasyfikacja ta, z zastosowaniem procedury bonitacyjnej, oparta jest na nadawaniu poszczególnym kategoriom cech charakteryzujących dany problem badawczy odpowiednich wielkości punktowych, z przyjętej skali ocen (Runge 2007). Klasyfikacji dokonano w przyjętych grupach cech w zależności od stosunku sumy punktów odnoszonych do wartości maksymalnej. Omawiana metoda stosowana jest przez geografów społeczno-ekonomicznych w badaniach występowania konkretnego zjawiska w przestrzeni, szczegółowej lokalizacji w obszarze badań, lub stopnia natężenia np. w badaniach turystycznych. Autor przeprowadził ocenę dostępności fizycznej dla wszystkich muzeów Krakowa (w okresie marzec-maj 2007) i Florencji (w kwietniu 2007), a dostępność wirtualną, analizując zasoby internetu, wykonał w czerwcu 2007. Poprzez zbadanie dostępności muzeów, autor starał się przedstawić jej wpływ na liczbę zwiedzających, w wybranych muzeach Krakowa i Florencji.

W celu wykazania egzogenicznego charakteru funkcji bibliotecznej, autor zebrał dane bibliotek poszczególnych uczelni Florencji i Krakowa oraz tych, których oddziaływanie z racji charakteru biblioteki wykracza poza obszar badanych miast. Dodatkowo, autor przeanalizował najważniejsze dane statystyczne dotyczące bibliotek miejskich, służących przede wszystkim mieszkańcom miasta, czyli o funkcji głównie endogenicznej.

Dla zbadania funkcji festiwalu i kongresowo-wystawienniczej badanych miast, autor dokonał porównania organizowanych imprez oraz ich liczby, a także scharakteryzował bazę kongresową i targową obu miast.

W celu zbadania egzogenicznego charakteru funkcji religijnej, autor opisał świątynie Krakowa i Florencji, które z racji charakteru lub formy organizacji – sanktuaria w Krakowie i kościoły pełniące funkcję muzealną we Florencji, połączone jednym szlakiem turystycznym - są celem pielgrzymek i odwiedzin turystów.

Funkcja artystyczna badanych miast była analizowana w zakresie tych samych elementów dla obydwu miast, a mianowicie: instytucji literackich i twórców, teatrów, malarstwa, rzeźby, fotografii i instytucji muzycznych. Funkcja artystyczna wymagała całkowicie innego podejścia badawczego niż wymienione. Należy stwierdzić, że analiza

funkcji artystycznej jest stosowna do charakteru twórczości artystycznej, która z natury nie jest łatwa do ujęcia statystycznego lub liczbowego. Według autora, najpełniejszą analizą funkcji artystycznej jest jej opis, z podaniem najważniejszych wydarzeń i twórców oraz zakresu oddziaływania tej funkcji na twórczość w innych krajach lub jej unikalność. Takie podejście pozwalało stwierdzić czy dany przejaw funkcji artystycznej miał znaczenie jedynie dla miasta, czy też wykraczał poza jego granice, a zatem czy funkcja artystyczna badanych miast miała charakter egzogeniczny, czy jedynie endogeniczny.

Autor starał się wykazać, która „podfunkcja” w ramach funkcji kulturalnej w danym mieście oddziałuje na świat zewnętrzny, a która rozwija się jedynie na użytek wewnętrzny. Należy podkreślić, że każda z badanych funkcji była porównywana we Florencji i w Krakowie. Dzięki temu, możliwe było stwierdzenie, które z podfunkcji w danym mieście są miastotwórcze, a które nie.

W celu uzyskania materiałów koniecznych do przygotowania pracy, autor zgromadził literaturę przedmiotu – publikowane pozycje książkowe, czasopisma i artykuły. Dokonał też kwerendy roczników statystycznych, artykułów prasowych oraz oficjalnych stron internetowych instytucji i innych podmiotów związanych z kulturą. W celu zebrania materiałów niepublikowanych autor przeprowadził kwerendę w poszczególnych wydziałach Urzędu Miasta Krakowa i Urzędu Miasta Florencji oraz w archiwum obu Urzędów. Ponadto, przeprowadził korespondencję z instytucjami kultury i urzędami. Próby uzyskania danych od organizatorów kultury np. teatrów florenckich, okazywały się często nadaremne, ponieważ autor nie uzyskał szczegółowych danych (najwyżej sugestie, aby posiłkować się ogólnymi danymi dotyczącymi wszystkich teatrów). Problemy z otrzymaniem stosownych danych z instytucji florenckich uniemożliwiały niejednokrotnie wykonanie zamierzonych przez autora zestawień dla poszczególnych podfunkcji kulturalnych omawianych w pracy i porównania tych aspektów kultury z Krakowem.

Dodatkowym utrudnieniem w przygotowaniu pracy była odmienność systemów statystycznych i zestawień statystycznych we Florencji i Krakowie. Czynniki te uniemożliwiały porównania danego zjawiska w obu miastach lub analizę zjawiska dla wybranych lat (w tych samych). Problem ten dotyczy funkcji uniwersyteckiej i bibliotecznej, zagadnień ludnościowych (ze względu na inne lata przeprowadzania Spisów Powszechnych), mierników ekonomicznych (zob. rozdział 2) i ruchu turystycznego (zob. rozdział 6)

W celu uzyskania danych dotyczących postrzegania funkcji kulturalnej Florencji i Krakowa przez osoby odwiedzające te miasta, autor wykonał w roku 2006 i 2007 sondaż ankietowy w punktach informacji turystycznej. Kwestionariusz zawierał 9 krótkich pytań. Ze

względu na ograniczenia czasowe związane z możliwością pobytu autora we Florencji, liczba respondentów jest niewielka, co uniemożliwiło m.in. zbadanie preferencji turystów z podziałem na kraj pochodzenia. W czasie przygotowywania pracy autor przebywał we Florencji kilkunastokrotnie.

Trudność w gromadzeniu materiałów spowodowana była innym sposobem podejścia Włochów do zjawisk kulturowych, niż Polaków co wynikało z różnicy w mentalności. Autor zauważył, że poza danymi statystycznymi, których gromadzenie wymagane jest ustawą, florentczycy nie prowadzą innych, (aczkolwiek ważnych) statystyk działalności w sferze kultury. Włosi zresztą odbierają zjawiska kulturowe najczęściej na zasadzie emocjonalnej. Ważniejsza niż statystyka, liczba widzów lub spektakli, jest dla nich atmosfera towarzysząca danemu wydarzeniu artystycznemu - aplauz publiczności i ewentualnie owacje „na stojąco”.

1.5 Czasowo-przestrzenny zakres opracowania

Czasowo-przestrzenny zakres opracowania dotyczy lat 1989-2008. Jest to okres, w którym Polska, dzięki zmianie ustrojowej w 1989 r., weszła na drogę przemian w nowym ustroju polityczno-gospodarczym, a w 2004 r. stała się członkiem Unii Europejskiej, w której Włochy były od jej utworzenia (1951 r.). W okresie tym w Krakowie rozwijała się funkcja kulturalna, której miastotwórcza rola umocniła się, z uwagi m.in. na powstanie zespołów budynków związanych z rozwojem kultury (III Kampus Uniwersytetu Jagiellońskiego, obiekty Krakowskiej Szkoły Wyższej, Sanktuarium Miłosierdzia Bożego, nowy gmach Opery Krakowskiej), zwiększony napływ turystów do miasta oraz wzrost udziału ludności z wyższym wykształceniem. We Florencji w latach 1989-2008 budowano kampus uniwersytecki „Scienze Sociali” i „Sesto Fiorentino” i rozbudowano budynki niektórych ważnych muzeów (m.in. Museo dell’Opera di Santa Maria del Fiore).

Analiza tego blisko 20-letniego okresu nie może być jednak pozbawiona kontekstu historycznego, z uwagi na zainicjowane już z końcem XV w. kontakty dworów monarszych, dyplomatów oraz artystów Krakowa i Florencji, które zacieśniły się w wieku XVI i I połowie XVII w, z uwagi na stołeczną wówczas funkcję Krakowa. Szybko nabrały one znaczenia ogólnonarodowego. Wiek XVI był też okresem przenikania sztuki florenckiej na grunt krakowski, dzięki licznym florentczykom osiedlającym się i tworzącym w Krakowie. W II połowie XVII w. i w XVIII w. kontakty te osłabły, ze względu na rozpoczynający się wtedy schyłek świetności Florencji i Krakowa.

W aspekcie przestrzennym praca dotyczy Florencji i Krakowa w ich obecnych granicach, jednak z licznymi odwołaniami do szerszych obszarów (Toskania i prowincja Florencji; województwo małopolskie i powiat ziemski krakowski), z którymi omawiane miasta były i są ściśle związane.

2. Zarys warunków środowiska geograficznego i współczesna pozycja ekonomiczna Florencji i Krakowa

Nie ulega wątpliwości, że warunki środowiska geograficznego obu miast różnią się zasadniczo z powodu położenia geograficznego. Florencję i Kraków łączy jednak podobieństwo krajobrazu, m.in. występowanie dużej rzeki na ich terenie, (która stała się jednym z czynników ich rozwoju), oraz otoczenie wzgórzami (o różnym jednak pochodzeniu i wysokości).

Z punktu widzenia gospodarki różnice są większe, z uwagi na położenie w różnych częściach Europy oraz ze względu na kontekst historyczny, w jakim Florencja i Kraków się rozwijały.

2.1 Zarys warunków środowiska geograficznego

Florencja zajmuje obszar 102 km² w niecce Florencja-Prato-Pistoia. Na terenie miasta biegną z północnego zachodu na południowy wschód dwa grzbiety, a między nimi obniżenia wypełnione osadami, głównie czwartorzędowymi (Innocenti 1979). Gmina Florencja zajmuje w niecce tej pozycję centralną. Podzielona jest na dwie prawie równe części doliną głównej rzeki Toskanii – Arno. Miasto, w przeważającej części swego terytorium, leży po północnej stronie Arno. Centrum miasta znajduje się na średniej wysokości 65 m n.p.m (Annuario Statistico 2004-2005) – tab. 1.

Florencja i jej zaplecze zajmuje przejściową strefę pomiędzy klimatem morskim wybrzeża Morza Tyrreńskiego, a bardziej kontynentalnym regionów śródpenińskich. Według Köppena, klimat ten można określić jako subkontynentalny, ponieważ łagodzące działanie Morza Tyrreńskiego jest raczej skromne. Średnia temperatura najzimniejszego miesiąca - stycznia zmierzona w okresie 2002-2005 wynosiła 6,1⁰C, a najcieplejszego – lipca 25,9⁰C (Annuario Statistico 2004-2005). Średnia roczna temperatura z okresu 1995-2004 wynosi 15,8 ⁰C, a według danych za okres 1926-50 była o stopień niższa: 14,8 ⁰C. Średni roczny opad zmierzony w okresie 1995-2004 wynosi 901 mm, przy maksimum opadowym w październiku i listopadzie oraz minimum w miesiącu lipcu i sierpniu (30 mm). We Florencji notuje się 58% dni bezwietrznych. Najczęstszymi wiatrami jest wiejący z północno-wschodu tzw. „gracale”, a „libeccio” z kierunku południowego-zachodu. Rzadziej występuje północny wiatr „maestrale”, pojawiający się we Florencji od października do marca oraz

południowy „scirocco”, wiejący głównie od kwietnia do września. We Florencji częste są mgły, szczególnie w godzinach przedpołudniowych, zimą; notowane są również w październiku i listopadzie (Barbieri 1972).

Tab. 1. Wybrane dane dotyczące środowiska naturalnego Krakowa i Florencji.

Wyszczególnienie	Wartości	
	Florencja	Kraków
Szerokość geograficzna	43 ⁰ 47 N	50 ⁰ 03 N
Długość geograficzna	11 ⁰ 14 E	19 ⁰ 57 E
Obszar (km ²)	102	326
Średnia wysokość (n.p.m.)	65	219
Średnia temperatura(°C):		
▪ roczna	15,8	9,0
▪ najzimniejszego miesiąca (styczeń)	6,1	-1,9
▪ najcieplejszego miesiąca (lipiec)	25,9	19,2
Średni opad (suma roczna w mm)	901	706
Główna rzeka:	Arno	Wisła
długość w granicach miasta (km)	30	31
średni przepływ (m ³ /s)	56	90

Źródło: opracowanie własne na podstawie Annuario Statistico di Firenze 2004-2005, Matuszko 2007 i bip.krakow.pl

Głównym ciekim przepływającym przez Florencję jest wspomniane Arno, które w granicach miasta płynie na długości około 30 km. Bieg tej rzeki był wielokrotnie regulowany m.in. powyżej Florencji, w miejscowości Cascina oraz poniżej, na wysokości Bisenzio. Pierwsze takie prace prowadzono pomiędzy XVI a XVII w. Wysokość stanu wody Arno waha się od maksimum 10,87 m do minimum 2 cm. Ostatni spadek wystąpił w czasie kilku letnich suszy. Średni roczny przepływ Arno wynosi 56 m³/sek., a wartości ekstremalne wahają się pomiędzy 1320 m³/sek. (luty) i 0,56 m³/sek. (sierpień). Arno wylewało kilkakrotnie w nowożytnej historii dziejów. Ostatnie takie ekstremalne wezbranie miało miejsce w 1966 r., kiedy rzeka wystąpiła z brzegów zalewając znaczną część Florencji, niszcząc zabytki i dzieła sztuki. Oprócz Arno, przez Florencję przepływają też Mugnone i jego dopływ - Terzolle. Przepływ tych rzek jest jednak kilkakrotnie mniejszy niż Arno. Rzeki te płyną od północy, a Mugnone wpada do Arno na zachodnich peryferiach Florencji. Florencja od północy i południa otoczona jest wzgórzami Przedgórza Apenińskiego. Do najwyższych wzniesień należą: Il Pratone (702 m n.p.m.), Poggio dell’Incontro (557 m

n.p.m.), Monte Ceceri (414 m n.p.m.), Monte Morello (934 m n.p.m.) i Monte Acuto (609 m n.p.m.) znajdujące się na północ i na zachód od miasta, oraz Poggio al Pino (353 m n.p.m.) oraz San Martino alla Palma (373 m n.p.m.), otaczające Florencję od południa. Najstłynniejsze z nich jest wzgórze o wysokości 295 m.n.p.m., położone 8 km na północny wschód od Florencji, na którym rozwinęło się miasto Fiesole, a które było zalążkiem dzisiejszej Florencji w czasach etruskich. W 1977 r. zespół geografów florenckich wyszedł z propozycją utworzenia rezerwatu historyczno-krajobrazowego na obszarze wymienionych wzgórz. Rezerwat ten miał zachować pojedyncze elementy krajobrazu takie jak mieszane uprawy, lasy cyprysowe i sosnowe, zabytkowe domy wiejskie i zabudowania gospodarcze, wille i dworki szlacheckie z ogrodami (Barbieri 1977, 1982). Rezerwat ten został powołany kilka lat później.

Obszar Krakowa wynosi 326 km². Miasto leży w dolinie Wisły na styku Pogórza Wielickiego, Kotlin Oświęcimskiej i Sandomierskiej, Bramy Krakowskiej oraz Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Centrum miasta znajduje się na wysokości ok. 219 m n.p.m. Kraków leży w obrębie umiarkowanie ciepłego piętra klimatycznego Karpat. Według danych z okresu 1995-2004, średnia roczna temperatura wynosi 9,0 °C. Średnia roczna temperatura powietrza najzimniejszego miesiąca (styczeń) wynosi -1,9°C, a najcieplejszego (lipiec) 19,2°C (Matuszko 2007). Średnia roczna suma opadów wynosi 706 mm. W Krakowie pojawiają się mgły głównie w miesiącach jesiennych, szczególnie w godzinach porannych. Liczba dni z mgłą w ciągu roku w latach 1961-2000 wahała się pomiędzy 19 a 130 (Wypych 2003).

Głównym ciekim Krakowa jest Wisła, która w granicach miasta ma 31 km długości. Jej bieg jest regulowany trzema stopniami wodnymi: „Kościuszkó”, „Dąbie” i „Przewóz”. Średni roczny przepływ (1951 – 1970) wynosił 90 m³/sek. i waha się pomiędzy maksimum ok. 135 m³/sek. (kwiecień) i minimum ok. 50 m³/sek. (listopad) - Trafas (1988), jakkolwiek podczas wielkich wezbrań (ostatnio w 1997 r.) przepływ maksymalny przekraczał 2000 m³/s. W granicach Krakowa Wisła przyjmuje 6 dopływów: Rudawę, Prądnik, Skawinkę, Dłubnię, Wilgę i Drwinę Długą. W obrębie Krakowa występuje kilka zbiorników wód podziemnych o podwyższonej mineralizacji, w utworach jurajskich, kredowych, mioceńskich i czwartorzędowych.

Kraków otoczony jest od północy wzgórzami zrębowymi Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, a od południa wzniesieniami Pogórza Karpackiego. Na niektórych z nich znajdują się kopce ziemne. Geneza powstania dwóch z nich, Wandy i Krakusa sięga neolitu, około 6 tysięcy lat temu i są one najprawdopodobniej świadectwem pradawnego życia na nadwiślańskich ziemiach oraz miejscem uczczenia wodzów i bohaterów. Pozostałe dwa,

Kościuszki i Piłsudskiego, usypane w XIX i XX w., wzniesiono na cześć bohaterów narodowych (Gill 1997). Najbardziej wysunięty na wschód kopiec Wandy znajduje się na 225 m n.p.m., położony w południowej części miasta kopiec Krakusa na wysokości 271 m n.p.m, znajdujący się na wzgórzu Sikornika kopiec Kościuszki sięga 333 m n.p.m, a kopiec Piłsudskiego - 383 m n.p.m.

Kraków, w przeciwieństwie do Florencji, posiada tereny zielone w centrum miasta. Największym obszarem zieleni miejskiej są Planty, które otaczają „Stare Miasto”. Powstawały w latach 1818 – 1847 na miejscu wyburzonych murów miejskich. (Torowska 2003). Ważnym „zielonym” elementem krajobrazu Krakowa są liczne parki (m.in. Jordana, Wolski, Mogilski, Kultury i Wypoczynku i inne) oraz Błonia Krakowskie, które stanowią największy, niezabudowany obszar w mieście.

Wyżej wymienione elementy krajobrazu naturalnego komponują się z Wisłą - główną rzeką Krakowa. W artykule „Tereny nadwodne, jako obszary publiczne” Grażyna Schneider-Skalska (1997) wyraziła opinię (popartą licznymi argumentami), że w Krakowie przykłady negatywne procesów urbanizacyjnych, kształtujących strefy nadrzeczne w Krakowie, przeważają nad pozytywnymi, np. w Krakowie nie ma systemu wodnego, który byłby przez wieki charakterystyczny dla miasta, a który mógłby być naturalnym spoiwem dla systemu ciągów rekreacyjnych. Poza tym, miasto w niedostatecznym stopniu korzysta z potencjalnych możliwości walorów systemu wodnego. Rozważania te są aktualne również dzisiaj, choć wody Wisły są już mniej zanieczyszczone, nie jest jeszcze możliwe korzystanie z niej jako akwenu kąpielowego.

Wody Wisły i Arno wykorzystywane są przez licznych wędkarzy oraz kajakarzy, którzy mają (jak we Florencji) swój klub kajakarski, położony kilkaset metrów od Wzgórza Wawelskiego. We Florencji klub taki ma siedzibę w sąsiedztwie budynku Galleria degli Uffizi.

2.1 Pozycja ekonomiczna Florencji we Włoszech i Krakowa w Polsce

Florencja z powierzchnią 102 km² zajmuje pod tym względem odległe miejsce w stosunku do pozostałych miast Włoch. Również co do liczby ludności (366,9 tys. – 2005 r.) Florencja plasuje się dopiero na 8. miejscu, za Rzymem, Mediolanem, Neapolem, Turynem, Palermo, Genuą oraz Bolonią. Wskaźnik PKB można podać jedynie dla całej prowincji Florencji, gdyż takie dane zbiera Główny Urząd Statystyczny Włoch. Według nich, w roku 2005 prowincja Florencji zajęła 7 miejsce za prowincjami Mediolanu, Rzymu, Turynu,

Neapolu, Brescii oraz Bolonii. Wskaźnik bezrobocia we Florencji w roku 2004 wyniósł 6,2%, co jest wartością średnią dla regionów Włoch Środkowych (Toskania, Marche, Umbria, Lazio).

Kraków jest drugim po Warszawie polskim miastem pod względem powierzchni i liczby ludności (ponad 750 tys.). Stopa bezrobocia w roku 2004 wynosiła 4,5 %, co dawało miastu trzecią pozycję wśród miast powyżej 300 tys. mieszkańców, po Warszawie i Poznaniu. W 2004r. Kraków zajmował też drugie miejsce po Warszawie pod względem liczby podmiotów gospodarczych (było ich 104 051). Również budżet Krakowa jest drugim po Warszawie, jednak w przeliczeniu na mieszkańca jest on blisko czterokrotnie niższy. W sferze wydatków budżetowych na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego Kraków plasował się w 2004r. na trzecim miejscu, ustępując nieznacznie Warszawie i Wrocławowi. Kraków wydawał bowiem na ten cel 3,88 % budżetu, podczas gdy w Warszawie było to 4,00 %, a we Wrocławiu - 3,92 % (www.bip.krakow.pl). Kraków znajdował się także na drugim miejscu za Warszawą pod względem liczby studentów (tab. 2).

Tab. 2. Miejsce Krakowa wśród miast Polski o liczbie ludności ponad 300 tys. w świetle wybranych wskaźników

Dziedzina / wskaźnik	Zajmowane miejsce wśród miast Polski o liczbie ludności ponad 300 tys.		
	I	II	III
Powierzchnia miasta	Warszawa	Kraków	Szczecin
Liczba ludności	Warszawa	Kraków	Łódź
Najmniejsza stopa bezrobocia	Warszawa	Poznań	Kraków
Liczba podmiotów gospodarki narodowej	Warszawa	Kraków	Wrocław
Wielkość dochodu miasta	Warszawa	Kraków	Wrocław
Liczba studentów szkół wyższych	Warszawa	Kraków	Wrocław
Udział wydatków budżetu na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego	Warszawa	Wrocław	Kraków

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych „Raport o stanie miasta 2005”, www.bip.krakow.pl

3. Zarys zagadnień demograficznych i społecznych Florencji i Krakowa

3.1 Rozwój ludności w XIX i XX w.

Szybki rozwój ludnościowy Florencji nastąpił o tysiąc lat wcześniej, niż Krakowa. Rzymska Florencja już na przełomie II i III w. liczyła ponad 10 tys. mieszkańców a w połowie XI w. - około 20 tys. (Fanelli, 1978) – tab. 3. Ekspansja ekonomiczna miasta była przyczyną i skutkiem tego rozwoju. Do Florencji licznie napływała ludność z obszarów pozamiejskich, co wymagało poszerzania pierścienia murów obronnych. Uzyskana przez nią dominacja na terytorium Toskanii spowodowała, że jej ludności przybywało. W ówczesnej Europie, oprócz Paryża liczącego około 200 tysięcy mieszkańców, niewiele było miast o tak wysokim zaludnieniu jakie miała Florencja.

Po wielkiej epidemii („czarnej śmierci”) z roku 1348r. liczba ludności miasta spadła. Florencja w średniowieczu stoczyła wiele bitew i wojen o prymat na terytorium Toskanii oraz poza tym regionem. Odniesione wówczas straty wojenne nie zahamowały jednak wzrostu zaludnienia, ze względu na sukcesy ekonomiczne i rozwój kulturalny tego miasta. W okresie schyłku Florencji, który następował od końca XVI w., liczba ludności miasta nie przyrastała już tak gwałtownie, dlatego ostatnie, piąte mury z 1175 r., pozostały nienaruszone aż do drugiej połowy XIX w.

W 1861 r. do Florencji napłynęła nowa ludność w związku z ulokowaniem tu stolicy nowego państwa włoskiego. Zwiększenie liczby mieszkańców Florencji było również wynikiem powstawania w tym okresie instytucji kultury i nauki, na poziomie centralnym i lokalnym. Wyburzenie murów miejskich w latach 60. XIXw. umożliwiło swobodny rozwój przestrzenny i ludnościowy miasta.

Po drugiej wojnie światowej Florencja przeżywała boom gospodarczy, który zaznaczył się najbardziej w latach 50. i 60 XX w. (Piotrowska-Hochfeld 1964). Wzrost liczby ludności w tym okresie nie był jednak tak dynamiczny jak w Krakowie. Zaludnienie miasta osiągnęło maksimum w 1971 r., jednak to w latach 60. nastąpił najwyższy powojenny przyrost ludności Florencji o 63 513 osób, tj o około 17%.

We Florencji nastąpił też rozwój przemysłu m.in. maszynowego, środków transportu, tytoniowego i precyzyjnego. Zakłady te nie zatrudniały jednak tak dużej liczby osób jak, fabryki Krakowa. Wśród dużych zakładów pracy wymienić należy warsztaty mechaniczne filii zakładów FIAT z Turynu, zatrudniające 2180 pracowników, zakłady mechaniczne ENI-Agip liczące w 1970 roku 1500 pracowników oraz Galileo, dające zatrudnienie 1360 osobom (Innocenti 1979).

Tab 3. Zmiany liczby ludności we Florencji i w Krakowie od powstania miast do roku 2005.

Florencja			Kraków			
Rok / wiek	Liczba ludności Florencji	Źródło	Rok / wiek	Liczba ludności Krakowa	Źródło	
II/III w.	10 000	Fanelli 1979	X	X	X	
XI w.	20 000		•	•	•	
1200	50 000		•	•	•	
1260	75 000		1257	kilka tysięcy	Michalik 1996	
1300	90 000	Olkiewicz 1968	•	•	•	
1380	60 000		1340	18 060	Wyrozumski 1992	
•	•	•	1450	18 700		
1622	66 056	Fanelli 1979	1642	19 750	Bieniarzówna, Małecki 1994	
•	•	•	1779	11 634		
1810	73 000	Fanelli 1979	1810	23 387	Bieniarzówna, Małecki 1979	
•	•	•	1825	31 501		
•	•	Fanelli 1979	1850	39 711		
1862	114 300		1869	55 000		
1880	166 500		1880	66 100		
1890	184 400		1890	74 600		
1900	203 600		1900	91 300		
1915	248 600		1915	198 600		
1931	316 350	Innocenti 1979	1931	219 286		Bieniarzówna, Małecki (red.) 1997
1951	374 625		1950	343 600		Mydel 1996
1961	438 138		1960	481 300		
1971	459 058		1970	584 900		
1981	439 743	Comune di Firenze	1980	715 700	Jelonek 1996	
1991	403 294		1991	751 300		
2001	356 118		2001	740 737	Urząd Miasta Krakowa 2002	
2005	366 901		2005	756 629	Urząd Miasta Krakowa 2006	

Kraków, w odróżnieniu od Florencji nie musiał toczyć wojen i bitew, aby utrzymać prymat w przyległych obszarach, ponieważ był stolicą państwa od XI do początku XVII w. Jednak do XIX w. wzrost liczby ludności Krakowa był ograniczony. Przez blisko sześć stuleci Kraków był miastem małym, otoczonym pierścieniem murów, w granicach których mieściła się stosunkowo niewielka liczba mieszkańców. Należy również wziąć pod uwagę fakt, że możliwości inżynieryjne budownictwa czasów średniowiecza i renesansu oraz układ przestrzenno-funkcjonalny Krakowa, z dużym, niezajętym przez budynki mieszkalne Rynkiem Głównym, nie sprzyjał wzrostowi zaludnienia.

Szacuje się, że na początku XV w. miasto zamieszkiwało około kilkanaście tysięcy osób. Przeprowadzony w 1642r. spis podatkowy wykazał prawie 20 tys. mieszkańców Krakowa, bez Kleparza, Kazimierza i przedmieść. Negatywnym skutkiem najazdów

szwedzkich oraz epidemii z 1707 i 1708 roku był znaczny spadek zaludnienia Krakowa pod koniec XVIII w. Np. w 1779 r. liczba mieszkańców Krakowa wynosiła zaledwie 11,6 tys. (Bieniarzówna, Małecki 1979). Wraz z sąsiednimi miastami - Kleparzem i Kazimierzem oraz przedmieściami, ówczesna „aglomeracja krakowska” była jednak znacznie ludniejsza. W całej Rzeczypospolitej większym miastem był wtedy tylko Gdańsk.

Wzrost liczby ludności nastąpił dopiero od początku XIX w. W 1810 r. w Księstwie Warszawskim przeprowadzony został Spis Powszechny. Dane spisowe wykazały, że Kraków był drugim, co do wielkości, miastem Księstwa, po Warszawie, lecz mniejszym od austriackiego wtedy Lwowa. Później, gdy Kraków funkcjonował jako Wolne Miasto w ramach Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815-1846) też nie odnotowano większego przyrostu ludności. W drugiej połowie XIX w. Kraków zaczął się szybciej rozwijać. Było to wynikiem poszerzenia miasta, który funkcjonował bez wyburzonych już murów miejskich. Wzrost świadomości narodowej mieszkańców Krakowa, który stawał się stolicą duchową Polski, spowodował rozwój instytucji kultury, a te przyciągały artystów i naukowców, którzy osiedlali się w Krakowie. W 1869 r. miasto liczyło już 55 tys. mieszkańców, nadal jednak prawie dwa razy mniej niż we Lwowie (97 100), nieco mniej niż w Poznaniu (56 400) i dużo mniej niż w Gdańsku (89 000). Rozwój ówczesnej medycyny i warunki mieszkaniowe powodowały, że średnia długość życia mieszkańca Krakowa II połowy XIX w. wynosiła jedynie 29 lat. Duży odsetek zgonów rejestrowany był wśród niemowląt i dzieci. Pomimo to, w ciągu pół wieku liczba ludności podwoiła się. Najwięcej ludności mieszkało w dzielnicy I – Stare Miasto oraz w dzielnicy VIII – Kazimierz. Najlepiej warunki przedstawiały się w dzielnicy „Stare Misto”, gdzie na jedną kondygnację przypadało 12 osób, natomiast na Kazimierzu i na Kleparzu warunki zamieszkania były fatalne. Na jednej kondygnacji mieszkało ok. 27 - 28 osób (Bieniarzówna, Małecki 1979). Należy wspomnieć, że w Podgórzu, mieście na przeciwległym brzegu Wisły, mieszkało wtedy 4 300 osób. W 1900r. liczba mieszkańców podwoiła się tam w stosunku do ilości z połowy XIX w. Na początku XX w. Podgórze liczyło już 18 200. W momencie połączenia obydwu miast w 1915 r., liczba ludności Krakowa osiągnęła blisko 200 tys.

Przyrost ludności w Krakowie był znaczny, pomimo, że miasto nie było stolicą kraju i nie posiadało rozwiniętego przemysłu. W 1900r. rdzennych mieszkańców Krakowa było jedynie 40%. Najwięcej ludności pochodziło z sąsiednich powiatów. Struktura ludności była bardzo zróżnicowana, dzieliły ją klasy społeczne i narodowości. Najbogatsi mieszkali w śródmieściu, m.in. Potoccy, Lubomirscy, Czartoryscy. Poza granicami Plant, przy ulicach Karmelickiej, Studenckiej, Garncarskiej swoje luksusowe kamienice budowali profesorowie

krakowscy. Uboższe warstwy ludności mieszkali na Kazimierzu oraz w dzielnicach peryferyjnych. W mieście, w którym Żydzi stanowili $\frac{1}{4}$ mieszkańców, liczna była grupa urzędników i inteligencji (około 20% ogółu mieszkańców), $\frac{1}{3}$ stanowili rzemieślnicy i robotnicy, a kupcy i handlarze około $\frac{1}{5}$.

W okresie międzywojennym, liczba ludności Krakowa nadal wzrastała, co spowodowane było umacniającą się pozycją Krakowa jako ośrodka kultury i sztuki. W mieście osiedlali się liczni przedstawiciele polskiego świata literatury i nauki. Później, czynnikiem wzrostu liczby ludności stał się szybki rozwój przemysłu i rozszerzenie granic miasta. Po II wojnie światowej, w momencie przyłączenia Nowej Huty do Krakowa w 1951 r. nastąpił gwałtowny wzrost ludności miasta. Według wyników Narodowych Spisów Powszechnych z 1950 i 1970 r. liczba ludności Krakowa zwiększyła się o ponad 240 tys. (Mydel 1996).

Po 1989 r., w okresie transformacji ustrojowej, liczba ludności Krakowa zaczęła spadać. Miało to także związek z rozwojem strefy podmiejskiej Krakowa, do której zaczęła przenosić się część zamożniejszej ludności miasta, a z drugiej strony - z ograniczeniem zatrudnienia w przemyśle (coraz niższy był też przyrost naturalny).

Ostatnie lata przyniosły jednak stopniowy wzrost liczby ludności w Krakowie, wynikający głównie z nowej fazy rozwoju gospodarczego miasta. Gdy w 2005 r. Kraków liczył 756 629 ludności, Florencja miała dwa razy mniej mieszkańców, a ich liczba spadała już od połowy lat 70. (w okresie 1999-2003 zmalała o blisko 5%). Tymczasem, w tym samym okresie, liczba ludności Krakowa wzrosła o 2,6%.

3.2 Dynamika ludności i jej struktura na początku XXI w.

Liczba mieszkańców Krakowa od początku XXI w. rośnie (z niewielkim spadkiem w roku 2005). Pomimo, że 2-procentowego przyrostu w okresie 2001-2005 nie można uważać za wysoki, to jednak w porównaniu do Florencji, która zanotowała w tym samym okresie spadek liczby ludności o prawie 2%, jest to wartość znacząca. Liczba ludności we Florencji spadała w tych latach o 1,5% z roku na rok (tab.4). Gęstość zaludnienia jest zdecydowanie niższa w Krakowie; w 2005 r. wynosiła ona 2 314 osób/km², w stosunku do 3 583 osób/km² we Florencji.

Tab. 4. Zmiany liczby ludności Krakowa i Florencji w latach 2001-2005

Rok	Kraków		Florenceja	
	Liczba mieszkańców	Zmiana 2001-05 (2001=100)	Liczba mieszkańców	Zmiana 2001-05 (2001=100)
2001	740 737	100,00	373 486	100,00
2002	757 547	102,26	371 177	99,38
2003	757 685	102,28	370 279	99,14
2004	757 430	102,25	367 536	98,41
2005	756 629	102,15	366 901	98,24

Źródło: Annuario Statistico di Firenze 2004-2005 oraz Raport o Stanie Miasta Krakowa 2005 (www.bip.krakow.pl).

Struktura zatrudnienia we Florenceji jest dostępna według danych ze Spisów Powszechnych, które we Włoszech przeprowadzane są co 10 lat, licząc od pierwszego spisu powszechnego (wł. Censimento) z 1861r. Z danych ostatniego Spisu przeprowadzonego w 2001 r. wynika, że 77% ludności Florenceji zatrudnione było w usługach (www.istat.it). Tendencja wzrostu liczby zatrudnionych w usługach utrzymuje się tu od lat 80., co wykazał Spis Powszechny z roku 1981 – tab. 4a.

Tab. 4a. Charakterystyka struktury zatrudnienia ludności we Florenceji w latach 1981-2001 i w Krakowie w okresie 1978-2002.

Struktura pracujących według sektorów gospodarki narodowej (w %)	Florenceja			Kraków		
	1981	1991	2001	1978	1988	2002
I (rolnictwo, leśnictwo)	1,2	0,9	1,2	2,6	3,7	1,8
II (przemysł, budownictwo)	30,3	23,3	21,6	52,9	45,4	28,5
III (usługi)	68,5	75,8	77,2	44,5	50,9	69,7

Źródło: Istat. Opracowania Regionu Toskanii oraz Zborowski 2005.

W Krakowie w latach 1978-2002 zaistniała podobna zmiana struktury zatrudnienia, choć przesunięcie pomiędzy II a III sektorem były jednak zdecydowanie większe. Z danych z roku 2002, w którym został przeprowadzony ostatni w Polsce Spis Powszechny, wynika, że już 2/3 mieszkańców Krakowa zatrudnionych było w usługach, podczas gdy w 1988 r. - nieco ponad połowa. Ten dynamiczny przyrost zatrudnienia w III sektorze gospodarki wiąże się z

przejściem Polski, z początkiem lat 90. z gospodarki centralnie planowanej do gospodarki wolnorynkowej.

W obu miastach jest duży odsetek mieszkańców z wykształceniem wyższym. We Florencji wynosi około $\frac{1}{4}$, a w Krakowie nieco ponad $\frac{1}{5}$ – tab. 5. Jest to pochodną rozwiniętej kulturalnej funkcji obu miast oraz obecności w nich uczelni dających możliwości wszechstronnego kształcenia. Dużą grupę stanowią też osoby z wykształceniem średnim i pomaturalnym. Zaskakiwać może wysoka liczba mieszkańców Florencji z wykształceniem gimnazjalnym. Należy jednak zwrócić uwagę, że duża część ludności Florencji posiadających to wykształcenie (21,8%) była w roku 2003 w wieku poprodukcyjnym, co wynika z ograniczonej dostępności szkolnictwa powszechnego w okresie II wojny światowej i po jej zakończeniu. W systemie szkolnictwa polskiego wykształcenie gimnazjalne jest obowiązkowe, w związku z czym nie występuje podział na wykształcenie gimnazjalne i podstawowe, jak w przypadku Włoch.

W 2003r. obydwie miasta dysponowały podobnym udziałem osób w wieku produkcyjnym – po około $\frac{2}{3}$. Zasadnicza różnica wystąpiła jednak w udziałach pozostałych 2 grup. Wysoki we Florencji odsetek osób w wieku poprodukcyjnym – $\frac{1}{4}$ (w Krakowie około $\frac{1}{5}$) jest charakterystyczny dla starzejących się społeczeństw krajów Europy Zachodniej. W obu miastach nie ma już przyrostu naturalnego. Wzrost zaludnienia w Krakowie następuje tylko dzięki dodatniemu saldu migracji, natomiast we Florencji ubytek naturalny pochłania przyrost migracyjny i zaludnienie miasta stale spada. W rezultacie, w okresie 1991-2006 zaludnienie Florencji zmniejszyło się o blisko 9% (o 37 tys. osób), a liczba ludności Krakowa wzrosła wtedy o 1% (o 5,5 tys.).

We Florencji występuje wyraźna przewaga jednoosobowych gospodarstw domowych, których w roku 2003 było tu 73 361. Gospodarstwa te stanowią 43,6% ogólnej liczby gospodarstw domowych we Florencji. W Krakowie, na ogólną liczbę 306 874 gospodarstw domowych w 2002 r. (wg Narodowego Spisu Powszechnego) takich gospodarstw było 107 727, czyli nieco ponad $\frac{1}{3}$.

Tab. 5. Wybrane dane dotyczące ludności Florencji i Krakowa na początku XXI wieku

Wyszczególnienie	Florencja	Kraków
I. Dynamika (2003r.), na 1000 mieszkańców (‰)		

a. Ruch naturalny		
- Urodzenia	8,0	7,8
- Zgony	13,2	9,0
- Przyrost naturalny	-5,2	-1,2
b. Migracje		
- Napływ	30,6	9,8
- Odplyw	29,5	8,2
- Saldo	1,1	1,6
c. Przyrost rzeczywisty	-4,1	0,4
II. Struktura ludności		
a. Wg płci (2003) – liczba kobiet na 100 mężczyzn	114	113
b. Wg wieku (2003) – udział osób w wieku (%)		
- Przedprodukcyjnym	11,0	17,0
- Produkcyjnym	66,8	66,3
- Poprodukcyjnym	25,2	16,7
c. Wg wykształcenia (2002) – udział ludności o wykształceniu %		
- Pełnym wyższym	22,3	20,1
- Wyższym licencyjnym	2,3	
- Średnim i pomaturalnym	36,1	40,3
- Zawodowym	9,4	16,4
- Gimnazjalnym	21,8	17,4
- Podstawowym	7,6	

Źródło: Annuario Statistico di Firenze 2003 oraz Raport o Stanie Miasta Krakowa 2003 (www.bip.krakow.pl).

Zarówno we Florencji jak i w Krakowie występuje liczebna przewaga kobiet nad mężczyznami. We Florencji tendencja ta utrzymuje się od kilkunastu lat - np. w okresie 1991 - 2003 najwyższa liczba kobiet w stosunku do liczby mężczyzn wystąpiła w 1991r., kiedy na 100 mężczyzn przypadało ich 115. W roku 2003r. stosunek ten wynosił 114 / 100. W Krakowie struktura ta wygląda podobnie, a znaczna przewaga liczby kobiet nad liczbą mężczyzn rośnie od kilkunastu lat. W 1991r. na 100 mężczyzn przypadało 110 kobiet, a w roku 2003 stosunek ten wynosił już 100/113.

We Florencji liczba zawieranych małżeństw w latach 2001-2005 spadła. W 2003r. zawarto ich 1480, co było blisko 1/3 liczby małżeństw zawartych wtedy w Krakowie (4046). Należy jednak podkreślić, że liczba ludności Krakowa była wtedy dwukrotnie wyższa od liczby mieszkańców Florencji. W społeczności Florencji zauważyć można postępującą laicyzację, z uwagi na spadającą liczbę zawieranych małżeństw w kościele, a znaczny wzrost liczby małżeństw zawieranych jedynie w urzędzie stanu cywilnego.

Ciekawym zjawiskiem we Florencji jest zawieranie związków małżeńskich przez obywateli innych państw. Są to małżeństwa pomiędzy obywatelami tego samego kraju, którzy postanowili wziąć ślub właśnie tutaj. W roku 2003 małżeństw takich było 303, z czego ponad połowa przypadła na związki małżeńskie obywateli Stanów Zjednoczonych (95), Wielkiej Brytanii (59) i Japonii (39). Świadczy to o wysokiej popularności Florencji w tych krajach.

Tak więc, pomimo dość odmiennej historii i dwukrotnie większej (na korzyść Krakowa) liczbie ludności, obydwa badane miasta wykazują w swej strukturze demograficznej liczne odmienności w przyroście ludności. Z punktu widzenia niniejszej pracy, najbardziej charakterystyczną cechą Krakowa i Florencji jest duży udział mieszkańców zatrudnionych w sektorze usług (kultura, turystyka) oraz osób z wykształceniem wyższym.